

„Textus et pictura II. Studia nad skryptorium i spuścizną rękopiśmienną doby średniowiecza (do początku XVI wieku)” (Toruń, 7 i 8 VI 2018)

7 i 8 VI 2018 w Toruniu odbyła się druga interdyscyplinarna konferencja „Textus et pictura II. Studia nad skryptorium i spuścizną rękopiśmienną doby średniowiecza (do początku XVI wieku)”, zorganizowana przez Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i Bibliotekę Uniwersytecką w Toruniu. Jej celem było stworzenie forum do wymiany doświadczeń i wyników badań nad średniowiecznymi manuskryptami oraz skryptoriami. Temat tegorocznej edycji został ujęty nieco szerzej i skupiony był wokół trzech bloków tematycznych *Textus*, *Liber* oraz *Pictura*. Wydarzenie zgromadziło doświadczonych badaczy oraz młodych naukowców – przedstawicieli różnych dyscyplin z wielu ośrodków badawczych.

Pierwszy dzień konferencji skupiony był wokół hasła *Textus*. Pierwszy blok tematyczny dotyczył treści i funkcji ksiąg średniowiecznych, zarówno w aspekcie historycznym, jak i źródłoznawczym. Leszek Wetesko (Instytut Kultury Europejskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) mówił o okolicznościach napływu rękopisów do władztwa pierwszych Piastów. Zwracając uwagę na fakt, że były to głównie rękopisy liturgiczne, podjął próbę rekonstrukcji dróg ich pozyskiwania. Irina Chachulska (Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk) wygłosiła komunikat na temat dotychczas niezbadanej, XV-wiecznej pasji chorałowej, przechowywanej w zbiorach Biblioteki Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie (sygn. PL-Ls14). Pasja ta, należąca do najstarszych zachowanych w Polsce, odnaleziona została w zbiorze kazań. Dominika Grabiec (IS PAN) zaprezentowała referat na temat formularza mszy o Koronie Cierniowej z fragmentu gradułu przechowywanego obecnie w Bibliotece Narodowej w Warszawie (sygn. BN 12497 IV). Formularz ten znaleźć można jedynie w pięciu polskich rękopisach i w każdym wypadku są to dopiski późniejsze, prawdopodobnie z czasu, gdy wprowadzono nakaz celebracji tego święta w zakonie cysterskim. Rękopis znajdujący się w BN zawiera pierwotną formę liturgii, która utrzymała się w późniejszych przekazach. Zdaniem Referentki obecność w rękopisie dwóch śpiewów o św. Jadwidze Śląskiej z dużym prawdopodobieństwem potwierdza jego cysterską proveniencję oraz możliwe powiązania ze Śląskiem. Piotr Oliński (Instytut Historii i Archiwistyki UMK) zaprezentował analizę franciszkańskiego rękopisu liturgicznego przechowywanego obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu (rkps 77/II). Na podstawie kodeksu można zrekonstruować celebrację całego roku liturgicznego w jednym z franciszkańskich klasztorów, znajdującym się na terenie władztwa krzyżackiego. Sławomir Szyller (Instytut Historii Nauki PAN) wygłosił komunikat na temat kolekcji kazań autorstwa nieznanego kaznodziei lwowskiego z połowy XV w., Jana Burcardiego, zawartej w rękopisie przechowy-

wanym w klasztorze Karmelitów Trzewickowych na Piasku w Krakowie (rkps 230). Referent zaprezentował analizę rękopisu, w którym zachował się dwuczęściowy zbiór kazań – na niedziele i święta oraz na wspomnienia świętych. Postawił też hipotezę, że Jana Burcardiego należy traktować nie tylko jako autora kolekcji, ale także samych kazań. Mógł on je napisać lub skompilować przy pomocy innych tekstów, które twórczo przekształcił na własne potrzeby.

Dwa kolejne referaty, dotyczące wciąż mało zbadanej problematyki wykorzystywania makulatury przez introligatorów w procesie opracowania nowych kodeksów, budziły największe zainteresowanie słuchaczy. Alicja Szulc (Pracownia Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu) zaprezentowała trzy średniowieczne fragmenty pochodzące ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu: kartę Biblii Atlantycznej, powstałej w środowisku środkowowłoskich warsztatów artystycznych, fragment księgi liturgicznej zawierający dwie homilie i dwie antyfony na dwie kolejne niedziele po Zielonych Świątkach oraz dokument papieża Innocentego VII w 1404 r. dotyczący historii klasztoru w Nepomuku. Celem referatu było zwrócenie uwagi na konieczność utworzenia bazy danych wszystkich fragmentów. Ewa Chlebus (Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii UMK / Biblioteka Elbląska) skupiła się na warmińskim zakładzie introligatorskim, z którego pochodzić ma 120 znalezionych opraw druków i rękopisów z lat 1450–1520. Analiza zawartości wykorzystanych fragmentów umożliwiła stwierdzenie, że są to teksty odpowiadające profilowi biblioteki franciszkańskiej. Referentka jednoznacznie wskazała introligatorię polskich minorytów, być może w Gdańsku lub Braniewie.

Drugi blok obrad skoncentrowany był na skryptoriach i tradycji rękopiśmiennej. Omawiano proces powstawania tekstów i ich historycznych przeobrażeń, tradycji rękopiśmiennej, jej trwania i wygasania, technik kopiowania tekstu oraz zabiegów mnemotechnicznych stosowanych przez kopistów. Jacek Soszyński (IHN PAN) wygłosił referat pt. *Od Biblii rękopiśmiennej do drukowanej. Kiedy faktycznie zaprzestano przepisywania tekstu Pisma Świętego na ziemiach polskich?* Na podstawie analizy 285 rękopiśmiennych egzemplarzy Biblii wykazał, że spadek jej produkcji rozpoczął się już w czwartej ćwierci XV w. i choć były produkowane równoległe do inkunabułów, to pojawiały się sporadycznie, a proces odstępowania od ich kopiowania przebiegał dość szybko. Jerzy Kaliszuk (IHN PAN) zaprezentował techniki kopiowania tekstów w późnośredniowiecznej Polsce. Spośród 1000 przebadanych kolofonów jedynie 20% zawiera informację na temat techniki kopiowania tekstu, które Referent wymienił i opisał, powołując się na różne przykłady. Badania te doprowadziły do stwierdzenia, że informacje zawarte w kolofonach mogą być jedynie wskazówką, gdyż terminologia była stosowana przez skrybów niekonsekwentnie. Monika Opalińska (Instytut Anglistyki UW) wygłosiła referat na temat glosy zawierającej

tekst *Pater Noster*, z XIII-wiecznego rękopisu Aldinii 69, przechowywanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Pawii. Głos zamieniono w notatkę mnemotechniczną. Przekształcenie prozy na wiersz wpisuje się w tradycję mnemotechniki, która była powszechna w średniowieczu, w tym w szkole katedralnej w Lincoln, skąd pochodzić ma analizowany rękopis. Agnieszka Fabiańska (Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie) zaprezentowała uwagi wstępne dotyczące tradycji rękopiśmiennej tekstu *Historia Veteris et Novi Testamenti*. Na podstawie dotychczas przebadanych rękopisów stwierdziła, że wszystkie znane obecnie teksty są kopiami zaginionego oryginału, a najstarsza z nich znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu (sygn. I Q 21). Marta Czyżak (Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu) wygłosiła referat na temat dwóch toruńskich rękopisów (sygn. 155 oraz 75) zawierających utwory *Compendium historiae in genealogia Christi* Piotra z Poitiers (Pictavenis) i *Speculum theologiae*, przedstawiając analizę tych rękopisów, utworów oraz ich kopii. Pierwszy dzień obrad zamknął specjalistyczny wykład z zakresu paleografii późnośredniowiecznej w czasach nowożytnych, wygłoszony przez Rūtę Čapaitė (Lietuvos istorijos institutas w Wilnie). Referentka skupiła się na zależnościach między kursywą łacińską stosowaną w dokumentacji Wielkiego Księstwa Litewskiego a kursywą łacińską stosowaną w Europie Środkowej i Zachodniej. W wykładzie przedstawiono bogaty materiał źródłowy, przede wszystkim korespondencję, w tym autografy magnatów litewskich.

Drugi dzień obrad podzielony został na trzy bloki tematyczne. Pierwszy, pod hasłem *Liber*, dotyczył kompleksowej analizy kodykologicznej kodeksów rękopiśmiennych. Agata Larczyńska (Pracownia Rękopisów PAN Biblioteki Gdańskiej) zaprezentowała referat na temat XIII-wiecznej Biblii paryskiej, będącej dziełem kopistów szkoły francuskiej. Michał Sołomieniuk (Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie) skupił się na iluminacjach gnieźnieńskiej Biblii z 1414 r., będącej częścią zasobów tegoż archiwum. Rękopis ten, należący do grupy luksusowych rękopisów czeskiego pochodzenia, cechują wysokie walory artystyczne. Analiza wykazała, że spisany został przez jedną osobę, lecz jego iluminacje są dziełem trzech iluminatorów. Miłosz Sosnowski (Instytut Historii UAM) wygłosił referat na temat legendarza ze zbiorów Krakowskiej Kapituły Metropolitalnej (sygn. Ms. 148). Na podstawie zawartości stwierdził, że jest to najstarszy legendarz powstały w Polsce, który początkowo mógł funkcjonować w kręgu dominikańskim. Podał w wątpliwość dotychczasowe badania proveniencyjne i postawił hipotezę, że rękopis mógł znajdować się w rękach niejakiego Lewka, od którego wykupiony został przez Sędziwoja z Szubina, a następnie podarowany krakowskiej kapitule. Justyna Słowik (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie) zaprezentowała bizantyński *Apostolos*, ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej, skupiając się głównie na jego walorach estetycznych. Kodeks, spisany drobną minuskułą perelkową na pergaminie welinowym, charakteryzuje niezwykle wysoki poziom artystyczny. Zróznicowana długość wierszy, sprawiająca, że kolumny tekstu układają się w dekoracyjne motywy oraz liczne, niezwykle bogate ilustracje, do których zaliczyć można miniatury, winiety ornamentalne oraz inicjały, świadczą o jego luksusowym charakterze. Sesję zamknął referat Pawła Modrzyńskiego (Wydział Nauk Historycznych UMK) na temat kodeksów prawa lubeckiego miast pruskich. Kodeksy lokacyjne powstawały od XIII w., niekiedy korzystano z nich

jeszcze w XIX w. Były to księgi wielkoformatowe, niezwykle ozdobne, oprawiane zwykle w złoto i srebro. Ilustracje miały wymiar pragmatyczny, co umożliwiało identyfikację poszczególnych przepisów także ludziom niepiśmiennym.

Ostatni blok konferencji objęty hasłem *Pictura* obejmował referaty związane z analizą różnych aspektów dekoracji ksiąg. W części pierwszej, *Średniowieczny kodeks iluminowany – dekoracje i ich funkcje*, wygłoszone zostały trzy referaty. Joanna Godlewicz-Adamiec (Instytut Germanistyki UW) zaprezentowała rozważania pt. *Średniowieczne praktyki pobożnościowe a rękopisy niemieckiego kręgu kulturowego*, odwołując się do utworów posiadających cykle ilustracyjne: *Scivias* oraz *Liber Divinorum Operum* autorstwa Hildegardy z Bingen, *Paternoster* Małgorzaty Ebner oraz wizji Henryka Suza. Na ich podstawie wskazała korelację pomiędzy ilustracją a tekstem, która stanowi jej zdaniem klucz do odczytania i głębszego zrozumienia rękopisów z niemieckiego obszaru kulturowego. Łukasz Krzyszczuk (Oddział Rękopisów BUWr.) wygłosił referat na temat istot o wątpliwej identyfikacji w dziełach starożytnych i średniowiecznych autorów encyklopedycznych. Odwołał się głównie do dzieła *Opus de natura rerum* autorstwa Thomasa Cantimpratensis (de Cantimpré), znajdującego się w rękopisie wrocławskim (BUWr., sygn. R. 174), jednym z sześciu zachowanych iluminowanych przekazów tego tekstu na świecie. Analizując opis postaci „kosmacza”, Referent zwrócił uwagę na problem, jakim było zniekształcenie informacji o wskutek korzystania i przetwarzania, być może zniekształconych, źródeł przez średniowiecznych autorów encyklopedycznych. Mateusz Marszałkowski (Wydział Sztuk Pięknych UMK) zaprezentował analizę zdobień pelplińskiego graduau L13, powstałego i wykorzystywanego w środowisku cysterskim. Rękopis łączony jest z pelplińskim skryptorium, w którym działać miał skryba oraz dekorator Mistrz Jan. Analiza innych kodeksów przypisywanych temu skryptorium pozwoliła wyróżnić jeszcze kilka rękopisów, które mają zbliżone, a miejscami wręcz identyczne kompozycje i motywy. Ich autorstwo referent również przypisał Mistrzowi Janowi.

W części drugiej, *Księga iluminowana u schyłku średniowiecza*, zaprezentowane zostały trzy referaty. Justyna Łuczyńska-Bystrowska (Instytut Historii Sztuki UJ) wygłosiła referat na temat franciszkańskiego brewiarza (Ms. Czart. 1211) przechowywanego w Bibliotece Książąt Czartoryskich, wysuwając pogląd, jakoby jego ikonografia miała odbiegać od standardowych przedstawień i być skierowana do kobiety. Katarzyna Krzak-Weiss (Instytut Filologii Polskiej UAM) podjęła próbę identyfikacji twórcy dekoracji iluminowanej rękopiśmiennego modlitewnika Pawła Dunin-Wolskiego z 1541 r. Bliższa analiza zdobień wskazuje na bliżej nieznanego Jana z Poznania, o czym świadczą dwa wpisy. Zdaniem Referentki mógł on należeć do warsztatu Stanisława Samostrzelnika lub też wzorować się na modlitewniku przez niego wykonanym. Konferencję zamknął referat Katarzyny Wardzyńskiej (Kolegium MISH UW) na temat powstania i przyczyny rozpowszechnienia się minuskuły karolińskiej.

Karolina Kinga Figaszewska
Instytut Historii Nauki im. Ludwika
i Aleksandra Birkenmajerów
Polska Akademia Nauk
Warszawa